

*In het eerste deel van deze korte serie over betekenisgericht grammaticaonderwijs zagen we hoe peuters met twee woorden al onderscheid weten te maken tussen doenzinnen en zijzinnen. Nu bouwen we daarop door en gaan we die zinnen al wat verder aankleden en onderzoeken.*

Een korte peuterzin geeft de essentie van de boodschap weer. Vroeger, toen er nog telegrammen bestonden, zou je dat telegramstijl genoemd hebben. Het is de kunst van het weglaten, nog minder kan echt niet. De mededeling 'deur dicht' vertelt iets over een dichte deur. Het kan echter zowel een doenzin als een zijzin zijn. Om te achterhalen wat de gebruiker van die zin hier bedoelt, een toestand of een handeling, is meer informatie nodig. Doet iemand de deur dicht, gaat hij vanzelf dicht of is er geen doorgang vanwege een dichte deur?

### Rollen

Als ze zo'n korte zin willen aanvullen moet de leerling eerst kunnen benoemen wie of wat er actief is in die zin. Wie spelen er in de beschreven situatie een rol? Is dat alleen die deur, die iets doet (bijvoorbeeld dichtvallen), of waarvan een eigenschap wordt verteld, namelijk dicht zijn? Of zijn er anderen die iets met die deur (willen) doen of hebben gedaan? Dat kan allemaal, maar wat je kiest, is afhankelijk van wat je wilt beschrijven.

In de peuterzin 'buurman maaien' staat een werkwoord genoemd. Dat maakt dat het waarschijnlijk om een doenzin gaat. Het lijkt erop dat een buurman aan het maaien is. Maakt deze informatie de zin zo duidelijk genoeg of blijven er essentiële vragen over? Zo'n vraag zou hier kunnen zijn: wat maait die buurman eigenlijk? In dat verband is het interessant om te laten onderzoeken hoeveel 'rollen' er bij zo'n werkwoord nodig zijn of erbij zouden passen. Dat begrip 'rollen' moet natuurlijk wel eerst met de leerlingen worden verkend. Ze kennen vast al wel rollen in een film, op toneel of in een musical, maar dat zijn altijd mensen, dieren of dingen die zich als mens gedragen. Moet dat in een zin ook? Nee, dus: dieren en dingen kunnen daarin een eigen rol spelen, zoals in het voorbeeld van die dichte deur.

Als het bestaan van rollen in een zin duidelijk is, kan het misschien nuttig zijn eerst te zoeken naar wie de hoofdrol speelt in een zin. Die hoofdrolspeler kunnen we dan een naam geven: die noemen we 'onderwerp'. Om die rol draait het in elke zin, want die *doet* iets of die *is* iets. Ook dan is het weer verleidelijk om te vragen of dat in alle zinnen zo zou zijn: heeft echt elke zin een onderwerp? Laat kinderen maar eens met de ogen dicht in hun leesboek een paar willekeurige zinnen aanwijzen en die met een maatje daarop controleren. Ze herkennen dan al of het een doenzin of een zijzin is. Dat helpt om die hoofdrolspeler te vinden. Herkennen ze daardoor nu wie of wat de hoofdrol speelt in die zin en dus 'het onderwerp' genoemd mag worden?

### Onderzoek doen

Weer terug bij het zinnetje 'buurman maaien', is inmiddels duidelijk dat bij 'maaien' twee rollen nodig zijn: iemand die maait (of iets, in het geval van een robotmaaiër) en iets dat gemaaid wordt. Daarna past de argeloze vraag 'zouden bij andere

werkwoorden ook altijd twee rollen horen?' Daarop kun je na de nodige denk- en onderzoekstijd verder doorvragen: zouden er werkwoorden zijn met maar één rol of werkwoorden met wel drie rollen? Dit is ook typisch een opdracht om in groepjes van twee of drie leerlingen te laten uitzoeken en bespreken. Dat oefent de leerlingen om kritisch te zijn en niet met het eerste wat hen te binnen schiet genoeg te nemen. Het gaat dan niet zozeer om 'het goede antwoord', maar vooral om de manier waarop ze dat hebben uitgezocht en de argumenten die ze daarbij gebruiken. De namen 'lijdend voorwerp' en 'meewerkend voorwerp' zijn in deze fase niet aan de orde. Het gaat er nu immers vooral om dat de leerlingen de betekenis herkennen die zulke rollen toevoegen aan een zin.

Dit aspect is weer genoeg reden om met allerlei zinnen te experimenteren. Voorbeeld: kun je met een werkwoord waar drie rollen bij passen ook een goede (informatieve) zin maken waarin je maar één rol noemt? En waardoor komt dat? (Voorbeeld: Kalid **geeft** liever dan dat hij wat krijgt. "Ik heb al genoeg", zegt hij dan.)

## Toepassingen

De ervaringen die leerlingen hiermee opdoen zijn direct toepasbaar bij het lezen van teksten. Sta tijdens het voorlezen regelmatig even hardop stil bij de rollen in een zin. Ga hardop denkend na wat de betekenis daarvan is voor het verloop van het verhaal of voor de informatiewaarde van een informatieve tekst. Daardoor ervaren de leerlingen dat zij tijdens het lezen zichzelf ook -zoiets kunnen afvragen. Dat geldt zeker als zinnen minder duidelijk zijn of als er regelmatig verwijswaarden in voorkomen.

Voorbeeld: *Ze gaf hem een ijsje. Daar was hij heel blij mee.*

In zo'n constructie moet duidelijk zijn dat die 'hem' en die 'hij' dezelfde persoon zijn. 'Hem' speelt eerst de rol van ontvanger en is vervolgens als 'hij' de hoofdrolspeler die blij is. Dat betekent tegelijk herkennen dat er eerst sprake is van een doenzin en direct daarna (en daardoor!) van een zijzin. Dit door en met de leerlingen analyseren en onder woorden brengen maakt duidelijk hoe zinnen samen een verhaal vertellen. Om zulke rolwisselingen te doorzien kan het helpen als ze die rollen uitspelen, of met poppen uitbeelden. In dit voorbeeld is er een verteller, maar wat die beschrijft kunnen twee anderen (met een 'ijsje') ondertussen laten zien.

Dit inzicht kan vervolgens ook worden ingezet bij het zelf schrijven of verbeteren van eigen teksten. Sommige leerlingen zullen het best ingewikkeld vinden om dat zelf al zo toe te passen. Dan helpt het als je een nog niet gecorrigeerde tekst van een leerling (met diens toestemming) projecteert en gebruikt om na te gaan hoe daarin die rollen helpen het verhaal te herkennen. In tweetallen mogen ze dan suggesties doen om het nog beter of mooier te maken. Door teksten regelmatig op deze manier te laten analyseren en bespreken, ontstaat er steeds meer gevoel voor wat ertoe doet in zo'n tekst. Zinnen vormen dan niet meer een losse stapel, maar krijgen samenhang en daarmee ontstaat een verhaal. Dit is een belangrijke reden om op school met grammatica bezig te zijn. Die namen van die zinsdelen zijn dan bijzaak, de betekenis en daardoor de functie ervan, is wat ertoe doet.